

Wallendums Tünde*

**„HASZNOS SZAVAK ÉS KIFEJEZÉSEK”
AVAGY ÚTIKÖNYVEK VÁLTOZÓ NYELVI INFORMÁCIÓI**

Jelen tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy a különböző időszakokban – pl. 20. század kezdetén, a háborús idők, ill. a rendszerváltás előtt és után, valamint az ezredfordulót követően – kiadott Itália-útikönyvek olasz nyelvről szóló részei miként tükrözik az utazási és fogyasztási szokások (köztudomásúan marketing-vezérelt) változásait.

Az útikönyvek a nyelvről általában (minimum) két helyütt tesznek említést:

- 1) A látnivalók bemutatását megelőzően, az ország (művészet)történetének és irodalmának összefoglalása kapcsán gyakran – bár többnyire nagyon röviden – kitérnek az ott beszélt nyelve(ek) eredetére és sajátosságaira.
- 2) Ezen túlmenően leginkább a könyvek végén (régebbi kiadásoknál inkább az elején) található „Közérdeklő tudnivalók”, „Hasznos szavak és kifejezések”, esetleg „Útisztár” címet viselő részekben kerül előtérbe a nyelv kommunikációs szerepe.

Az említett fejezetek azért is érdekesek, mert az ott felsorolt – többnyire nominális szerkezetek pl. „*ufficio turistico*” („*turisztikai információs iroda*”) és udvariassági, fatikus mondatok pl. „*Come sta?*” („*Hogy van?*”) – sajátos kivonatát jelentik az ország kultúrájának. Egyúttal azonban – a szerkesztő interkulturális szűrőjén keresztül – a célközönség elképzelt kommunikációs szükségleteit is tükrözik, s mint ilyenek, az utazás során egyre inkább előtérbe kerülő fogyasztás sajátosságainak is figyelemre érdemes mutatói.

A második világháborút követő évtizedekben, a turizmus tömegessé válásával egyidejűleg az itáliai utazás motivációi is jelentősen átalakultak. A korábbi, szinte kizárólagosan a magas kultúra értékeire fókuszáló, tanulmány- vagy nászút jellegű, klasszikusan városnéző indítást, ill. a különböző betegségekből (pl. spanyolbetegségből) való kigyógyulást és feltöltődést elősegíteni hivatott tengeri kúrák (BOÉR, 1928) standard programját, napjainkra a lehetőségek – olykor zavarba ejtően – széles skálája váltotta fel. Ez a sokszínűség az útikönyvek megváltozott tartalmában, többek között a hasznosnak ítélt nyelvi fordulatokban, kifejezésekben is megmutatkozik.

A tradicionális motivációk nem csak az utazás, hanem a nyelvtanulás terén is megváltoztak. Napjainkban az ország hagyományos kulturális presztízse mellett egyre erősebb a turisztikai érdeklődés által motivált olasz nyelvtanulás (szerencsés kiegészítője, ill. ellensúlya az angol nyelv univerzális szerepének), továbbá mind fontosabbak a munkaerő-piaci és gazdasági indítékok is. Az említett új tendenciákat az Italiano 2000 felmérés tárta fel (DE MAURO, 2002), melynek számsoraiból egyértelműen kiderül, hogy az ezredforduló után a gazdasági, társadalmi és kulturális faktorok együttese jelenti azt a vonzerőt, amelyet korábban egymagában a kulturális hagyomány testesített meg.

A kereslet és a kínálat – legyen szó utazásról vagy nyelvtanulásról – egyre specializáltabb. Egyetlen példát említünk csupán: az „*arte culinaria italiana*” („olasz konyhaművészet”) titkainak

* BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Idegennyelvi és Kommunikációs Intézet, Neolatin tanszéki osztály, főiskolai tanársegéd.

WALLENDUMS T.: „HASZNOS SZAVAK ÉS KIFEJEZÉSEK” ...

és lokális természetű alapanyagainak megismerése – az agriturismo-nak nevezett szálláshelyek sajátos kínálatára építve – tényleges és virtuális utazások céljaként, ill. vezérfonalaként is megjelenik. Ennek bizonyítéka az alábbi megjegyzés: „Az utóbbi években igen népszerűvé váltak az olasz konyha angol nyelvű mesterei által szervezett gasztronómiai kirándulások”. (Útitárs Olaszország) Az olasz konyha népszerűségét a tematikus nyelvkönyvek (és kurzusok) nagy sikere is bizonyítja, évről évre több új, immár tudatosan külföldieknek készített szakács-nyelvkönyvvel találkozhatunk, pl.: *L'italiano in cucina* (MAZZETTI-BAGIANTI, 2003) vagy a *L'italiano a tavola* (PINZANI-PIANCASTRELLI, 2000).

Az utazási (és kommunikációs) szokások, igények és körülmények változásainak tükrö, a hangsúly-eltolódások egyik bizonyítéka az – eredetileg a lokális kommunikációt elősegíteni hivatott – útikönyvek olasz nyelvi szó- és kifejezés-gyűjteménye. Korszakonként eltérő a szerkesztők által az utazók számára hasznosnak és lényegesnek tekintett nyelvi információk listája.

Ezek részletes ismertetése előtt érdemes megnézni, hogy mi az, amit – immár közel egy évszázada – folyamatosan hangsúlyoznak az Itáliáról szóló útikönyvek: nem más, mint a (legyen bár csupán alapfokú) olasz nyelvtudás fontossága és az olasz emberek udvariassága. Az előbbit már az 1908-ban – hatodik kiadásban – megjelent (német nyelvű) Baedeker is hangsúlyozza: „*Die Erlernung wenigstens der Anfangsgründe der italienischen Sprache kann daher nicht genug empfohlen werden, schon weil man ohne diese teurer reist.*” (Baedeker, 1908: X) Szinte ugyanezzel a szavakkal emlékezteti olvasóit Griebens Velence útikönyve 1912-ben arra, hogy olcsóbb az utazás végszámlája, ha az ember tud valamennyit olaszul: „[...] *so ist es doch bei weiterem angenehmer, wenn man einige Kenntnis der Landessprache oder wenigstens des Französischens besitzt. Man reist auch vor allen Dingen billiger.*” (Griebens Reiseführer Venedig, 1912: 26)

Nyelvi alapismeretként – kiadótól függetlenül – valamennyi útikönyv a számokat és a kiejtési sajátosságokat adja meg. Az alaposabb nyelvtudásra vágyók számára már a század elején rendelkezésre állt egy sajátos útszótár, Griebens Italienische Reise-Sprachführer-je.

Figyelemre méltó, hogy több útikönyvben is helyet kapnak a megszólító formák. Az 1911-es Baedeker pl. a névmási alakokat közli: „*Die Anrede ist Lei (Merhzahl Loro), im kaufmännischen Verkehr und gegenüber Leuten aus dem Volke meist Voi (gegenüber Dienstboten vertraulich tu)*” (Baedekers Ober-Italian, 1911: XII), 1980-as évekbeli – Panoráma sorozatba tartozó – utóda pedig a nominális formákat adja meg „*Signore*”, „*Signora*”, „*Signorina*”. Ez utóbbi szerkesztője nem feledkezik el a beszédet kísérő „kedves mosoly” fontosságáról sem, hangsúlyozza, hogy „*Az olaszok mindenütt rendkívül udvariasak és előzékenyek, különösen, ha magunk is illő udvariassággal közeledünk hozzájuk.*” Az itáliai utazáshoz szükséges olasz nyelvtudásról azonban kollégáitól eltérően vélekedik: „*Az idegen nyelvek ismerete természetesen nagyon hasznos útközben, de például az olasz nyelv Itáliában nem éppen nélkülözhetetlen. [...] A nyelv gyönyörű, dallamos [...] az úthoz azonban nem elengedhetetlen. E néhány varázsigével az ország nyugodtan bejárható.*” (FAJTH, 1980: 92-93). A köszönéseken és megszólító formákon túl az említett varázsigékhez tartozik a „*prego*” („kérem”) és a „*grazie*” („köszönöm”) is. Az 1990-es évekbeli Berlitz így fogalmaz: „*Beszélnének legalább egy pár szót olaszul, még ha nyelvi antitalentumok is. A kiejtés feltűnően könnyű. Az olaszok viszont el vannak ragadtatva az idegentől, aki megpróbálja beszélni nyelvüket. Egy vidám „buon giorno” (jó napot) vagy „buona sera” (jó estét) csodákat művelhet a boltba belépéskor. Olyan országban, ahol az udvariasság minden képzeletet felülmúlóan fontos, nagyra becsülik azt, aki a „per favore” (kérem), „grazie” (köszönöm), „prego” (szóra sem érdemes) és, a tömött buszon átfurakodva a „permesso” (bocsánat) szavakat ismeri és használja.*” (Berlitz, 1991: 46)

Az útikönyvek az olaszok legendás udvariassága és segítőkészsége mellett – igen finoman – hibáikról is szót ejtenek: pl. arról, hogy nemigen beszélnek idegen nyelveket. A 20. század elején az utazók leginkább saját francia vagy olasz nyelvtudásukra hagyatkozhattak (Baedekers Italien, 1908: X), manapság azonban ismertebb az angol: „*A legnagyobb szállodákban, valamint a nagyvárosi üzletekben [...] is beszélnek valamennyire angolul.*” (Berlitz, 1991: 232)

WALLENDUMS T.: „HASZNOS SZAVAK ÉS KIFEJEZÉSEK” ...

Az olaszok iránti – ma is létező – előítéletek egyik bizonyítéka az érvelés, miszerint a külföldi utazónak azért fontos, hogy legalább az olasz számokat ismerje, hogy ellenőrizni tudja az éttermi számlát: „*Wichtig ist die Kenntnis der italienischen Zahlen, damit man den Kellnern nachrechnen kann, die Kenntnis der italienischen Ausdrücke für die Speisekarte (la lista) und die der italienischen Namen für gewöhnliche Gebrauchsgegenstände, wie Zündhölzer, Messer, Löffel usw.*” (Griebens, 1926: 14).

Ritkán esik szó Itália nyelvi sokszínűségéről, a számos – s a 20. század elején még kétségtelesen domináns – dialektusról. Az egyetlen kivétel talán Griebens Velence útikönyve, ahol a nyelvnek szentelt alig több, mint 1 oldal 2/3-át a sajátos velencei kiejtés, továbbá a speciális utca- és csatorna-elnevezések („*campo*”, „*calle*”, „*fondamenta*”, „*canale*”, „*rio*”, „*bacino*” stb.) ismertetése tölti ki. Az 1989-es Baedeker (a vizsgált útikönyvek közül egyetlenként) megemlíti a különböző itáliai nyelvcsoportokat (szárdok, katalánok, rétorománok, ladinok, franko-provenszálók, albán, görög), de ezen kívül nem sok figyelmet szentel a nyelvnek, ill. az olaszokkal történő kommunikációnak. A mintegy 50 oldal terjedelmű „*Gyakorlati tudnivalók A-tól Z-ig*” című fejezet kevesebb, mint 10%-át foglalja el a tematikus – gasztronómiára és borkultúrára fókuszáló – szöszedet.

Annál inkább érdekes a gesztus- és testnyelv témájának megjelenése. Az 1912-es Velence útikönyv is megemlíti, hogy az olaszok erőteljes gesztikulálása megkönnyíti a megértést: „*Der Italiener kommt dem Fremden sehr liebenswürdig entgegen und erleichtert auch durch Gebärdensprache das Verständnis.*” (Griebens Reiseführer, 1912: 26) A Berlitz ugyanakkor – nem kevés iróniával – a sportról szóló fejezetben elhelyezett, mintegy fél oldal terjedelmű keretes szövegben kifejti, hogy „*Az a sportág, melyet ötvenmillió olasz űz az észak-európai és amerikai nézők döbbenet figyelmétől kísérve, az a gesztus- és testnyelv [...] intenzitásában és plaszticitásában az olaszokat nem múlhatja felül senki.*” Az ezt követő leírásból az olvasó megtanulhat felismerni (és elkülöníteni az eltérő jelentésű francia vagy spanyol mozdulatoktól) néhány általánosan használt olasz gesztust, pl. „*Cosa vuoi?*” („*Mit akarsz?*”) (Berlitz, 1991: 197)

Nyelvi információkkal, többnyire elnevezésekkel, magyarázatokkal kísért kulturális reáliákkal bárhol találkozhatunk a folyó szövegben. Általában olaszul (vagy olaszul is) szerepelnek a földrajzi nevek („*Abbruzzi*”, „*Trastevere*”, „*Etna*”), a terek („*Piazza Matteotti*”), templomok („*Santa Maria Maggiore*”), múzeumok („*Museo dell'Automobile*”, „*Museo Nazionale*”), műemlékek („*Loggetta*”, „*Palazzo Ducale*”), különböző látnivalók, pl. szobrok nevei („*Pietà*”), továbbá a gasztronómiai különlegességek elnevezései.

A gyakorlati kommunikációt elősegítő ismeretek azonban általában külön részben kapnak helyet. A Berlitz pl. tematikus bontásban kínálja a félkész mondatokat, ill. szavakat. Számos lehetséges interakcióra ad kommunikatív mondatpaneleket, pl.: „*Vorrei noleggiare una macchina per un giorno*” („*Szeretnék autót bérelni egy napra*”), „*Voglio denunciare un furto*” („*Lopást szeretnék bejelenteni*”), „*Ho bisogno di un medico*” („*Orvosra lenne szükségem*”), ugyanakkor megtanítja a legfontosabb kérdőszavakat és (ellentéppároként) melléneveket pl. „*grande-piccolo*”. Az éttermi rendelést a különböző fogásokról, ill. hús- és zöldségféléről készült listával könnyíti meg. Nagyon hasznos, más útikönyvben nem szereplő információ, a közlekedési figyelmeztető táblák feliratainak fordítása, pl. „*zona pedonale*” („*sétáló utca, gyalogos zóna*”), „*rallentare*” („*lassítani*”). (Berlitz, 1991: 220-242)

A vizsgált útikönyvek közül az 1989-es Baedekerben egyáltalán nincsenek kommunikációs fordulatok, a nyelvi információk egy gasztronómiai szöszedetre korlátozódnak.

A vaskos Panorámában ugyanakkor szerepel egy „*Mit jelent olaszul?*” címet viselő, kb. egy oldal terjedelmű alfejezet, melynek varázsszavait fentebb már idéztük. A többi felsorolt kifejezés – mint pl. „*Dov'è?*” („*Hol van?*”), „*Come si va?*” („*Hogyan lehet eljutni...?*”), „*destra*” („*jobbra*”), „*sinistra*” („*balra*”), „*diritto*” („*egyenesen*”), „*avanti*” („*tovább, előre*”) – megtanulása ma is gyakorlati (kommunikációs) haszonnal járhat. Természetesen itt is szerepel „*Quanto costa?*” („*Mennyibe kerül?*”) kulcsfontosságú kérdés és az erre adandó „*Molto caro*” („*Nagyon drága*”) válasz. További fontos olasz fordulatok, mint pl. a „*Prego il conto*” („*Kérem a számlát*”), ill.

WALLENDUMS T.: „HASZNOS SZAVAK ÉS KIFEJEZÉSEK” ...

„pagare prego” („Fizetni szeretnék”) használati magyarázatukkal együtt, a szövegtörzsben kaptak helyet. A lefordíthatatlan (többnyire építészeti vagy kultúrtörténeti) elnevezések, pl. „broletto” – „a középkori városház-épületek Lombardiában szokásos elnevezése”, „trulli”, „ghibellin” vagy „motoscafo” (FAJTH, 1980: 649-651) a kötet végén a „Szakkifejezések szótárában” szerepelnek.

A Pesti Hírlap Utikalauza és az Útitárs sorozat Olaszország kötete azonban külön útitisztár fejezettel is rendelkezik. Az előbbi a „Kis uti szótár” címet viseli, s viszonylagosan sok helyet, a kötet 65 oldalából 9-et foglal el. A gyűjtemény első része – „Gyakori frázisok” fejléc alatt – kész mondatokat tartalmaz, mint pl. „Quanto pago?” („Mennyit fizetek?”), „Dove é la stazione?” („Hol van a posta?”), ill. „É caro, costa troppo!” („Drága, sokba jön!”) stb. Érdekes megfigyelni, hogy a mondatok (a fenti kérdés kivételével) kizárólag a szállodai vagy éttermi személyzethez intézett közlések vagy felszólítások, leginkább a portáshoz és a sofőrhöz szólnak: „Portiere, mi faccio spedire questa lettera!” („Portás, adassa fel ezt a levelet!”), ill. „Autista, ala stazione!” („Chauffeur, hajtson az állomásra!”) stb. További témakörök: Utazás, Közlekedési eszközök, Idő, Üzletek, Számnevek, Színek, Szálloda, Öltözködés, Vendéglő, Kávéház, Trafik, Postahivatal, Tengeri Fürdő. A felsorolás a mai olvasót időnként mosolygásra készíti, hiszen pl. a különböző kesztyűtípusok („guanti di pelle”, „guanti di filo”, „guanti per signora”, „guanti da uomo”) vagy dohányárúk („sigaretta”, „sigaro”, „sigaro virginia”, „tabacco”), felsorolása egy letűnt korszak utazóközönségének ma már anakronisztikus szokásait, ill. tárgyi szükségleteit tükrözi. (Pesti Hírlap Utikalauza, 1932: 57-65.)

100 év múltán minden bizonnyal hasonlóan régiesnek tűnnek majd az Útitárs Útitisztárának – a mai viszonyokat tekintve még kétségtelenül indokolt – kérdései, mint pl. „Accettate carte di credito?” („Fizethetek hitelkártyával?”), „Parla inglese?” („Beszél angolul?”)

Vizsgálódásaink végeztével igazoltnak tekinthetjük a feltételezést, miszerint az útikönyvek nyelvi adatai valóban sajátos szociolingvisztikai értékkel bíró információk, tükröi, emlékei, és nem mellesleg formálói egy-egy korszak, s adott társadalmi réteg utazási és fogyasztási irányultságának.

IRODALOM

- A Pesti Hírlap Utikalauza. Roma-Firenze-Velence. Írta: ZAMBRA LAJOS. A Pesti Hírlap Utazási Irodája kiadása. Budapest. 1932.
- Baedeker-Malév Útikönyvek. Itália. A fordítás a Baedekers Allianz-reiseführer Karl Baedeker Verlag, Ostfildern/Kemnat bei Stuttgart 1989 (3. kiadás) című kötet alapján készült. Ikon Kiadó. 1991.
- Baedekers Italien von den Alpen bis Neapel. Kurzes Reisehandbuch von Karl Baedeker. Hatodik kiadás. Lipcse. 1908.
- Baedekers Ober-Italian. Handbuch für Reisende. 18. kiadás. Lipcse. 1911.
- Berlitz útikönyv Olaszország. Berlitz Publishing S.A., Lausanne, Svájc. 1991.
- BOÉR JENŐ: Olaszországi utam. Életiskola. Budapest. 1928.
- DE MAURO, T. (2002): Italiano 2000. Indagine sulle motivazioni e sui pubblici dell'italiano diffuso fra stranieri. vedi: www.esteri.it/polestera/dgpcc/15/1501ital2000.pdf
- FAJTH TIBOR: Itália. Panoráma Útikönyvek. Hetedik, javított kiadás. Budapest. 1980.
- Griebens Reiseführer. Venedig und Umgebung. Albert Goldschmidt. Berlin. 1912.
- Griebens Siziliens schönste Plätze. Grieben Verlag. Berlin. 1926.
- MAZZETTI, ALBERTO – BAGIANTI, MARIA ROSARIA: L'italiano a tavola. Imparare l'italiano cucinando: i primi piatti e la pizza. Firenze, Le Monnier, 2003.
- PINZANI, MAURIZIO – PIANCASTRELLI, RICCARDO: L'italiano in cucina: ricette originali della cucina italiana con note linguistiche, esercizi e chiavi, annesso dizionario della cucina con traduzioni in inglese, francese, tedesco, spagnolo. Firenze, Progetto lingua, 2000.
- Útitárs. Olaszország. A fordítás az Eyewitness Travel Guides – Italy (Copyright 1996, 2002, 2003 Dorling Kindersley limited), London alapján készült. Panemex Kft. Budapest. 2003.

A tanulmányban vizsgált útikönyvek áttekintő táblázata

Név, cím	Baedekers Italien von den Alpen bis Neapel. Kurzes Reisehandbuch von Karl Baedeker.	Baedekers Ober-Italien. Handbuch für Reisende.	Griebens Reiseführer Venedig und Umgebung	Griebens Siziliens schönste Plätze.	A Pesti Hírlap Utikalauza Róma-Firenze-Velence	Panoráma Útikönyvek Itália	Berlitz úti-könyv Olaszország A világ leghíresebb zsebútikönyve	Baedeker – MALÉV - Útikönyvek. Itália A tökéletes útikalauz: 32 o. színes fényképpel és ábrával, a látóvalóknak ismertetésével, szállás-, étkezési és bevásárlási ajánlatokkal	Útitárs Olaszország Templomok, Építészet, Térképek, Hegyvidék, Freskók, Tájak, Képtárak, Szállodák, Borok, Villák, Múzeumok. Utazás előtt, alatt, után ... Helyett?
Szerző, fordító	Karl Baedeker				Zambra Alajos	Fajth Tibor	Jack Altman, Egyedy sarolta, Marton Gábor	Bessenyei Gábor és Nóra, Tálasi István, Czárán Lászlóné, Kálmán Zsuzsanna Katalin	Dr. Thomka István, Turbucz Tünde, Bakki Boglárka
Oldalszám	412		109		65	664 + térképek	256	703	672
Formátum (cm)	16 x 11		15,5 x 10	15 x 10	16,5 x 12	18 x 13	14,5 x 10,5	18,5 x 12	22 x 13
Kiadás éve és helye	1908 (6. kiadás) Lipcse	1911 (18. kiadás)	1912 (negyedik, átdolgozott kiadás)	1926	1932	1980	1991 (1988) A magyar nyelvű kiadás alapja:	1991 Ikon Kiadó kft. A fordítás a Baedekers Allianz-reiseführer Karl Baedeker Verlag, Ostfildern/Kemnat bei Stuttgart 1989 (3. kiadás) c. kötet alapján készült.	2003 Budapest A fordítás az Eyewitness Travel Guides – Italy (Copyright 1996, 2002, 2003 Dorling Kindersley limited), London alapján készült.